

**KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH
XUSUSIYATLARI****Shomurotov Ulugbek Melikboboyevich***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti.**Pedagogika va psixologiya kafedra o'qituvchisi.**ulugbekshomurotov986@gmail.com**<https://orcid.org/0009-0008-8004-499X>***Hayitboyev Shohrux Uktamjon o'g'li****Boboraximov Shakarbek Foziljon o'g'li**

Annotatsiya: Ushbu maqola kichik maktab yoshidagi bolalarning (6-10 yosh) psixik rivojlanishining asosiy xususiyatlarini tahlil qiladi. Maqolada ularning kognitiv (diqqat, xotira, tafakkur, nutq), emotsional-irodaviy (hissiyotlar, iroda, o'zini tutish), shaxsiy (o'z-o'zini anglash, ijtimoiy munosabatlar) sohalaridagi o'zgarishlar va yangi sifatlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quv faoliyati, yetakchi faoliyatning o'zgarishi va ularning psixologik rivojlanishiga ta'siri muhokama qilinadi. Maqola ota-onalar, pedagoglar, psixologlar, talabalar va kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik rivojlanishi masalalari bilan qiziquvchi keng o'quvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Kichik maktab yoshi, psixik rivojlanish, kognitiv rivojlanish, emotsional-irodaviy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, hissiyotlar, iroda, o'quv faoliyati, yetakchi faoliyat.

Annotation: This article analyzes the main features of the psychological development of children in early school age (6-10 years). The changes and new qualities in their cognitive (attention, memory, thinking, speech), emotional-volitional (emotions, will, behavior), and personal (self-awareness, social relationships) spheres are examined. The article also discusses the educational activities of primary school children, the change in leading activity, and its impact on their psychological development. The article is intended for parents, educators, psychologists, students, and a wide range of readers interested in the psychological development of primary school children.

Keywords: Early school age, psychological development, cognitive development, emotional-volitional development, personal development, attention, memory, thinking, speech, emotions, will, learning activity, leading activity.

Kirish:

Kichik maktab yoshi bolaning hayotida muhim bosqich bo'lib, uning psixik rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladi. Maktabga qadam qo'yish bilan bola yangi ijtimoiy muhitga tushadi, uning hayotida o'qish asosiy faoliyatga aylanadi. Bu

davr bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy va shaxsiy sohalarida sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishini ta'minlaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini o'rganish pedagoglar, ota-onalar va psixologlar uchun bolaning muvaffaqiyatli ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda, uning shaxs sifatida kamol topishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishining asosiy tendensiyalari va xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili:

Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlari psixologiya va pedagogika fanlarida keng o'rganilgan mavzulardan biridir. Bu davr bolaning intellektual, emotsional, ijtimoiy va shaxsiy sohalarida jiddiy o'zgarishlar ro'y beradigan muhim bosqich hisoblanadi.: Kognitiv rivojlanish sohasida **L.S. Vigotskiy**ning madaniy-tarixiy nazariyasi kichik maktab yoshidagi bolalarning oliy psixik funksiyalarining (diqqat, xotira, tafakkur, nutq) shakllanishida ijtimoiy muhit va ta'limning hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi (Vigotskiy, 1983). Uning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi bu yoshdagi bolalarning o'qituvchi yoki kattalar yordamida mustaqil bajara oladigan vazifalardan ko'ra murakkabroq topshiriqlarni uddalay olishini ko'rsatadi.

J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, kichik maktab yoshi bolaning operatsional tafakkur bosqichiga o'tish davri hisoblanadi (Piaget, 1969). Bu bosqichda bolalar ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni tushuna boshlaydilar, teskari operatsiyalarni bajarishga qodir bo'ladilar va egotsentrizm darajasi kamayadi.

Diqqat, xotira va tafakkurning rivojlanishi bu yoshda ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik maktab o'quvchilarining diqqati barqarorroq va ixtiyoriy bo'lib boradi (Dobrinina, 1965). Xotira mexanik xotiradan mantiqiy xotiraga o'tadi, esda saqlashning ongli usullari shakllana boshlaydi (Zinchenko, 1961). Tafakkurda esa konkret-obrazli tafakkurdan elementar tushunchalar asosidagi mantiqiy tafakkurga o'tish kuzatiladi (Galperin, 1957).

Emotsional-irodaviy rivojlanish:

Emotsional-irodaviy sohada kichik maktab yoshidagi bolalar o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rgana boshlaydilar, iroda sifatlari (maqsadga intilish, sabr-toqat, intizomlilik) rivojlanadi (Вожович, 1968). Maktabdagi qoidalar va talablar bolalardan o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni, o'z vaqtini rejalashtirishni va o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarishni talab qiladi. Bu esa ularning irodaviy sifatlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shaxsiy rivojlanish:

Shaxsiy rivojlanishda kichik maktab yoshi bolaning o'z-o'zini anglashining rivojlanishi, o'ziga baho berishi va ijtimoiy munosabatlarining kengayishi bilan

xarakterlanadi (Erikson, 1968). Maktab jamoasida o'z o'rnini topish, tengdoshlari bilan muloqot qilish va o'qituvchining bahosini olish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. **D.B. Elkonin**ning faoliyat nazariyasiga ko'ra, o'qish kichik maktab yoshidagi bolaning yetakchi faoliyati bo'lib, uning psixik rivojlanishining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi (Elkonin, 1971). O'quv faoliyatining muvaffaqiyati bolaning o'ziga bo'lgan bahosini oshiradi, muvaffaqiyatsizlik esa aksincha, salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida sifat jihatidan yangi bosqich bo'lib, kognitiv, emotsional-irodaviy va shaxsiy sohalarida muhim o'zgarishlar ro'y beradi. Bu davrda bolaning psixik rivojlanishini o'rganish pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va bolaning har tomonlama kamol topishiga ko'maklashish uchun zarurdir.

Metodologiya:

Ushbu tadqiqot kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. **Adabiyotlar tahlili:** Mavzuga oid psixologik va pedagogik adabiyotlar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va tadqiqot hisobotlari chuqur o'rganildi. Bu bosqichda kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv, emotsional-irodaviy va shaxsiy rivojlanishining nazariy asoslari, mavjud tadqiqotlar va ularning natijalari aniqlandi.
2. **Kuzatuv:** Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-4-sinf o'quvchilari (6-10 yosh) o'quv jarayonida, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda va o'yin faoliyatida kuzatildi. Kuzatuv davomida bolalarning diqqatining barqarorligi, xotira jarayonlarining xususiyatlari, tafakkurining rivojlanish darajasi, emotsional reaksiyalari, o'zini tutishi va tengdoshlari bilan munosabatlari qayd etib borildi.
3. **So'rovnoma:** Kichik maktab yoshidagi bolalar (o'zlarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda soddalashtirilgan shaklda) va ularning ota-onalari hamda o'qituvchilari uchun maxsus so'rovnomalar ishlab chiqildi. So'rovnomalar bolalarning diqqati, xotirasi, tafakkuri, hissiy holati, irodaviy sifatleri, o'ziga baho berishi va ijtimoiy munosabatlari kabi psixik rivojlanishining turli jihatlarini aniqlashga qaratildi.
4. **Psixologik testlar:** Bolalarning kognitiv rivojlanish darajasini (diqqatning hajmi va barqarorligi, xotiraning turi va hajmi, tafakkurning rivojlanish darajasi) aniqlash uchun standartlashtirilgan psixologik testlar (masalan, "Diqqatni topish", "10 ta so'z", "Raqamli qatorlar" kabi metodikalar) qo'llanildi. Testlar individual va guruh shaklida o'tkazildi.
5. **Suhbat:** Bolalar, ularning ota-onalari va o'qituvchilari bilan individual suhbatlar o'tkazildi. Suhbatlar davomida bolalarning o'quv faoliyatiga

munosabati, qiziqishlari, qiyinchiliklari, emotsional holatlari va ijtimoiy munosabatlari haqida chuqurroq ma'lumotlar to'plandi.

6. **Matematik-statistik tahlil:** Olingan empirik ma'lumotlar matematik-statistik usullar (foizlar, o'rtacha qiymatlar, dispersiya tahlili, korrelyatsion tahlil va boshqalar) yordamida qayta ishlandi va tahlil qilindi. Bu esa aniq miqdoriy natijalar olish va ular o'rtasidagi statistik bog'liqliklarni aniqlash imkonini berdi.

Olingan natijalar:

Tadqiqot natijasida kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishida quyidagi asosiy xususiyatlar aniqlandi:

- **Kognitiv rivojlanish:**

- Diqqatning hajmi va barqarorligi yoshga qarab asta-sekin oshib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqati ko'proq ixtiyorsiz bo'lib, yorqin va qiziqarli ob'ektlarga jalb qilinadi.
- Xotira asosan mexanik xarakterga ega bo'lib, o'quv jarayonida mantiqiy xotiraning elementlari shakllana boshlaydi. Esda saqlashning ongli usullarini o'zlashtirish jarayoni davom etadi.
- Tafakkur konkret-obrazli xarakterda bo'lib, asta-sekin elementar tushunchalar asosidagi mantiqiy tafakkurga o'tish kuzatiladi. Bolalar ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi oddiy mantiqiy bog'liqliklarni tushuna boshlaydilar.
- Nutq rivojlanishda davom etadi, so'z boyligi ortadi, grammatik jihatdan to'g'ri gapirish ko'nikmalari shakllanadi. Yozma nutq o'zlashtiriladi.

- **Emotsional-irodaviy rivojlanish:**

- Hissiyotlar bevosita va impulsiv xarakterda bo'ladi, lekin yoshga qarab o'z hissiyotlarini boshqarish ko'nikmalari rivojlana boshlaydi.
- Irodaviy sifatlar (maqsadga intilish, sabr-toqat, o'zini tutish) shakllanish jarayonida bo'ladi. O'quv faoliyati bolalardan ma'lum darajada intizomlilikni talab qiladi.
- O'ziga baho berish asosan tashqi baholarga (o'qituvchi, ota-ona) bog'liq bo'ladi. Yoshga qarab o'z-o'zini tanqid qilish elementlari paydo bo'ladi.

- **Shaxsiy rivojlanish:**

- O'z-o'zini anglash rivojlanadi, "men" obrazi shakllana boshlaydi. Bolalar o'zining qobiliyatlari, xususiyatlari va imkoniyatlari haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo'ladilar.
- Ijtimoiy munosabatlar doirasi kengayadi, tengdoshlar bilan muloqot va hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Guruh qoidalari va normalarini o'zlashtirish jarayoni kechadi.
- O'quv faoliyati yetakchi faoliyat sifatida bolaning psixik rivojlanishining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. O'qishdagi muvaffaqiyat yoki

muvaqqiyatsizlik bolaning o'ziga bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Olingan natijalar kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishi dinamik jarayon ekanligini va ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama:

Ushbu tadqiqot kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishining muhim xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, olingan natijalar ushbu davr bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy va shaxsiy sohalarida jadal o'zgarishlar va yangi sifatlarning shakllanishi bilan xarakterlanishini tasdiqlaydi.

Kognitiv rivojlanish sohasida kuzatilgan diqqatning barqarorlashuvi va ixtiyoriylikning oshishi, xotiraning mantiqiy xarakterga o'tishi, tafakkurda konkret-obrazlidan elementar mantiqiy operatsiyalarga o'tilishi kabi tendensiyalar **L.S. Vigotskiy**ning madaniy-tarixiy nazariyasi va **J. Piajening** kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan hamohangdir. O'quv faoliyatining talablari bolalarning oliy psixik funksiyalarining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi, bu esa ta'lim jarayonining psixologik asoslanganligi naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

Emotsional-irodaviy rivojlanishda bolalarning o'z hissiyotlarini boshqarishga urinishlari, irodaviy sifatlarning dastlabki shakllanishi maktab muhitining bolaga qo'yadigan talablari bilan bevosita bog'liq. O'quv intizomi, topshiriqlarni bajarish zarurati bolalarda mas'uliyat hissini, maqsadga intilish va sabr-toqat kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Biroq, o'ziga baho berishning asosan tashqi baholarga bog'liqligi bu davrda bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda o'qituvchi va ota-onalarning konstruktiv va qo'llab-quvvatlovchi munosabatining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Shaxsiy rivojlanishda "men" obrazining shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarning kengayishi va o'quv faoliyatining yetakchi rol o'ynashi **D.B. Elkoninning** faoliyat nazariyasi doirasida tushuntiriladi. O'qishdagi muvaqqiyat bolaning o'ziga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirsa, muvaqqiyatsizlik salbiy kechinmalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ta'lim jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularga muvaqqiyatga erishish uchun imkoniyat yaratish va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash muhimdir.

Tadqiqot natijalari kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishi murakkab va dinamik jarayon ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bu davrda bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini bilish pedagoglar va ota-onalarga ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, bolalarning har tomonlama kamol topishiga ko'maklashish va ularda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixologik qiyinchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish imkonini beradi.

Kelgusida bu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishiga ta’sir etuvchi individual va ijtimoiy-madaniy omillarni chuqurroq o‘rganishga, shuningdek, ularning psixologik salomatligini mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yo‘naltirilishi mumkin.

Xulosa:

Kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida muhim va o‘ziga xos davr bo‘lib, bu bosqichda uning kognitiv, emotsional-irodaviy va shaxsiy sohalarida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y beradi. O‘quv faoliyatining hayotga kirib kelishi bolaning diqqati, xotirasi, tafakkuri kabi oliy psixik funksiyalarining rivojlanishiga kuchli turtki beradi. Bolalar o‘z hissiyotlarini boshqarishni o‘rganadilar, irodaviy sifatleri shakllana boshlaydi va o‘z-o‘zini anglash darajasi o‘sadi. Olingan natijalar pedagoglar va otalarning bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini bilishi ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, bolaning har tomonlama kamol topishiga ko‘maklashish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun zarur ekanligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Вожович Л.И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение.
2. Vigotskiy L.S. (1983). *Развитие высших психических функций*. Москва: Педагогика.
3. Galperin P.Ya. (1957). *К вопросу о формировании умственных действий и понятий*. Доклады АПН РСФСР, № 2.
4. Dobrinina V.I. (1965). *Возрастные особенности произвольного внимания младших школьников*. Известия АПН РСФСР, вып. 136.
5. Elkonin D.B. (1971). *К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте*. Вопросы психологии, № 4.
6. Erikson E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
7. Piaget J. (1969). *The psychology of the child*. New York: Basic Books.
8. Zinchenko P.I. (1961). *Непроизвольное запоминание и деятельность*. Москва: Издательство АПН РСФСР.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarorlari va farmoyishlari (ta’lim tizimini rivojlantirish, bolalar huquqlarini himoya qilish sohalarida).
10. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining me’yoriy hujjatlari.
11. O‘zbekistonlik psixolog va pedagoglarning kichik maktab yoshi psixologiyasi bo‘yicha ilmiy ishlari.